Journal of Innovations and Sustainability
ISSN 2367-8151
2024, Vol. 8, No. 3
https://is-journal.com

РОЛЬ ЗДОРОВ'Я У ФОРМУВАННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Юлія Пащенко
Державний біотехнологічний університет, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4788-0581

Анатолій Кучер
Національний університет «Львівська політехніка», Україна
Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського», Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5219-3404

Пащенко, Ю., & Кучер, А. (2024). Роль здоров'я у формуванні людського капіталу в умовах воєнних викликів. *Journal of Innovations and Sustainability*, 8(3), 08. https://doi.org/10.51599/is.2024.08.03.08.

Мета. Мета дослідження полягає у визначенні ролі та стану здоров'я у формуванні людського капіталу на основі бібліометричного аналізу й узагальнення результатів опитування здобувачів вищої освіти аграрного спрямування.
Результати. У цій роботі розглянуто роль здоров'я населення у формуванні людського капіталу як основного ресурсу розвитку економіки. Установлено, що здоров'я є важливим компонентом людського капіталу, визначаючи продуктивність праці, здатність до навчання, соціальну інтеграцію та загальний добробут. Погіршення здоров'я, спричинене воєнними діями й іншими факторами, може мати довгострокові наслідки для суспільства. У результаті опитування студентів Державного біотехнологічного університету (м. Харків, Україна) установлено, що більшість респондентів оцінюють стан власного здоров'я як добрий або відмінний, проте воєнні дії значно впливають на психологічне здоров'я, адже 88 % опитаних відчули його погіршення. Зменшити цей негативний вплив можливо за допомогою комплексного підходу, який включає як негайну допомогу, так і довгострокові програми реабілітації та відновлення. Результати анкетування свідчать, що стан здоров'я респондентів формується під впливом способу життя, своєчасності звернення до медичних закладів та фінансових можливостей, тобто рівня доходу. Одним із ключових інструментів, що сприяють підтримці та покращенню здоров'я, є заняття спортом. Із загальної кількості опитуваних 74 % респондентів займаються фізичною активністю хоча б раз на тиждень.
Наукова новизна. Представлено одну з перших спроб емпірично оцінити роль і стан здоров'я майбутніх фахівців аграрного сектора економіки у формуванні людського капіталу в умовах воєнних викликів, спричинених тривалою російсько-українською війною. Дістали дальшого розвитку ідентифікація та оцінювання факторів активізації оздоровчої діяльності для поліпшення капіталу здоров'я як складової людського капіталу.
Практична цінність. У результаті дослідження визначено групу факторів, що позитивно впливають на здоров'я людей, а отже, дозволяють удосконалити капітал здоров'я як складову людського капіталу; до них відносять активізацію занять спортом, покращення режиму сну, збільшення доходів, позбавлення від шкідливих звичок, що шкодять здоров'ю, та здорове і регулярне харчування. Тому рекомендовано інвестувати час і кошти в зазначені чинники.
Ключові слова: людський капітал, здоров'я, фізичне здоров'я, психологічне здоров'я, здоров'я студентів, фізична активність, оздоровча діяльність, вплив війни на здоров'я.

Journal of Innovations and Sustainability
ISSN 2367-8151
2024, Vol. 8, No. 3
https://is-journal.com

THE ROLE OF HEALTH IN THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL UNDER WAR CHALLENGES

Yulia Pashchenko
State Biotechnology University, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4788-0581

Anatolii Kucher
Lviv Polytechnic National University, Ukraine
National Scientific Center "Institute for Soil Science and Agrochemistry Research named after O. N. Sokolovsky", Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5219-3404

Purpose. The purpose of the study is to determine the role and state of health in the formation of human capital based on bibliometric analysis and generalisation of the results of a survey of higher education students in the agricultural sphere.
Results. This paper examines the role of population health in the formation of human capital as the main resource for economic development. It is established that health is an important component of human capital, determining labor productivity, learning ability, social integration, and overall well-being. The deterioration of health caused by military actions and other factors can have long-term consequences for society. The survey of students of the State Biotechnology University (Kharkiv, Ukraine) found that the majority of respondents assessed their own health as good or excellent, but military actions have a significant impact on psychological health, as 88 % of respondents felt it has deteriorated. This negative impact can be reduced through a comprehensive approach that includes both immediate assistance and long-term rehabilitation and recovery programs. The survey results show that the respondents' health state is influenced by their lifestyle, timeliness of access to medical facilities, and financial capabilities, i.e. income level. Sport is one of the key tools to help maintain and improve health. Of the total number of respondents, 74 % engage in physical activity at least once a week.
Scientific novelty. The paper presents one of the first attempts to empirically assess the role and state of health of future specialists in the agricultural sector of the economy in the formation of human capital in the context of military challenges caused by the ongoing Russian-Ukrainian war. The identification and evaluation of factors for intensifying health activities to improve health capital as a component of human capital are further developed.
Practical value. The study identifies a group of factors that have a positive impact on people's health and thus allow improving health capital as a component of human capital, including intensification of sports activities, improving sleep patterns, increase in income, getting rid of bad habits that harm health, and healthy and regular nutrition. Therefore, it is recommended to invest time and money in these factors.
Key words: human capital, health, physical health, psychological health, student health, physical activity, recreational activities, impact of war on health.

Постановка проблеми. Нині людський капітал належить до ключових інструментів економічної політики кожної держави, що бажає підвищити свою національну конкурентоспроможність до якісно нового рівня. Накопичені людиною знання, досвід і стійке здоров'я дозволяє особі підвищити продуктивність своєї праці. У національному масштабі максимальне використання ресурсів людського капіталу розширює можливості його

соціально-економічної модернізації [1]. Як відомо, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначила здоров'я як стан повного фізичного, духовного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад [2]. Із медичної точки зору, здоров'я – це природний стан організму, який характеризується його врівноваженістю із довкіллям і відсутністю будь-яких хворобливих змін. Водночас у межах економічної категорії здоров'я є тим капіталом, який дозволяє людині реалізувати власний потенціал; крім того, у процесі дослідження необхідно зважати на ті психофізіологічні характеристики людини, які набуваються нею в результаті різноманітних інвестицій.

Стан здоров'я людини є фундаментом, на якому базуються знання, культура, досвід роботи, формуючи людський капітал. Тому відтворення та створення потенційного людського капіталу здійснюється через формування поліпшення та збереження його якісної основи – капіталу здоров'я.

Здоров'я як компонент людського капіталу має багато характеристик, що відрізняються від інших компонентів [3]:

- здоров'я – це довгострокова перевага, яка використовується обмежено через фізичний знос, і відновити або придбати його в короткостроковій перспективі практично неможливо.
- здоров'я неможливо поліпшити вище певного рівня (спадковість, обумовлена схильністю до певних генетичних захворювань);
- здоров'я – це капітал людини, навіть якщо він не усвідомлює цього, тобто не займається трудовою діяльністю.
- здоров'я – це категорія людського капіталу, яка не може бути знецінена, оскільки капітал здоров'я може бути вичерпаний, але може втратити свою цінність для людини.
- капітал здоров'я людини, накопичений протягом життя, може бути миттєво знищений через виникнення безлічі несподіваних подій.

Саме тому людина та суспільство в цілому має дбати про зміцнення та удосконалення свого потенціалу здоров'я шляхом збільшення інвестицій у цей процес. В умовах тривалого впливу воєнних дій питання оцінювання стану та виявлення ролі здоров'я у формуванні людського капіталу набуває нового контексту й потребує проведення спеціальних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція людського капіталу, яка охоплює знання, навички та здоров'я індивіда, набула значної ваги в сучасних економічних дослідженнях. Теоретичні та практичні питання розвитку людського капіталу досліджували вітчизняні науковці, а саме: В. Антонюк, О. Богашко, Н. Бондарчук, Т. Лебеда, Д. Мельничук, Г. Черевко та ін. [4–9] та ін. Крім того, значну увагу науковці приділяють дослідженню складових людського капіталу, у тому числі капіталу здоров'я [1; 3; 6; 9–11]. До його основних характеристик зараховують працездатність, захворюваність, інвалідність, сформований імунітет, витривалість, період активної трудової діяльності, непрацездатність [11]. Слід зазначити, що стан здоров'я є одним із головних

капіталів людини, тому це питання інтенсивно досліджують учені в різних країнах світу.

Теоретичний аналіз стану досліджень у світі з порушеної проблеми детальніше здійснено на прикладі здоров'я студентів як майбутніх фахівців у різних видах економічної діяльності, а також їхньої фізичної активності. Результати комбінованого пошуку показали, що загалом за 2000–2024 рр. у Scopus проіндексовано 713 опублікованих документів, що містять фрази «student health» і «physical activity» або «health of students» і «physical activity» у назві, анотації та/або ключових словах (TITLE-ABS-KEY). Згідно з базою Scopus, з 2000 до 2008 рр. щорічна кількість проіндексованих публікацій не перевищувала 10 документів; протягом 2009–2015 рр. публікаційна активність коливалася в діапазоні 11–23 документа; починаючи з 2016 р. кількість публікацій щорічно зростала, досягнувши свого піку у 2020 р. (88 документів); після деякого зниження (в наступні роки), у 2024 р. спостерігається зростання, й за не повний рік уже проіндексовано 81 документ, що містив комбінацію фраз «student health» і «physical activity» або «health of students» і «physical activity» у назві, анотації та/або ключових словах.

Результати аналізу показали, що беззаперечними лідерами в публікаційній активності були вчені зі США (179 робіт або 25,1 % від загального обсягу); дещо нижчу активність в аналізованій сфері досліджень мали вчені із Австралії (67 робіт або 9,4 %), Китаю (60 робіт або 8,47 %) та Великобританії (56 робіт або 7,8 %). Загалом на ТОП-10 найбільш продуктивних у світі країн за публікаційною активністю з досліджуваної проблеми припадало 603 роботи, що становить 84,6 % світового публікаційного потоку із цієї теми. Українські вчені мають 10 публікацій, що становить 1,4 % від світових досліджень щодо здоров'я студентів і фізичної активності, проіндексованих у базі Scopus. Хоча й спостерігається деяке пожвавлення в означеному напрямі досліджень, проте загалом це вказує на наявність прогалин у науковому забезпеченні зазначеного питання та свідчить про необхідність активізації зусиль і поліпшення рівня досліджень для їх представлення в світовому науковому просторі.

Зазначені дослідження присвячено таким питанням: сучасний стан здоров'я студентів і його покращення в процесі фізичного виховання, а також оцінка впливу позитивних і негативних факторів на здоров'я студентів [12–14]; емпіричний аналіз здоров'я у системі цінностей студентської молоді [15]; формування культури здоров'я студентів із використанням фітнес-технологій у закладах вищої освіти [16]; вплив дистанційної освіти на здоров'я студентів [17] і шляхи вдосконалення рухової активності студентів в умовах дистанційного навчання [18]; інформатизація з фізичної культури студентів із використанням комп'ютерної програми «фізичне виховання» [19]; здоров'язбережувальні технології в системі фізичного виховання студентів [20]. Водночас поза увагою залишається питання ролі та сучасного стану здоров'я майбутніх фахівців аграрного сектора у формуванні людського капіталу, зокрема в умовах воєнних

викликів, спричинених тривалою російсько-українською війною.

Мета, матеріали та методи дослідження. Мета цього дослідження полягає в тому, щоб на основі бібліометричного аналізу й узагальнення результатів опитування здобувачів вищої освіти аграрного спрямування здійснити оцінку ролі та стану здоров'я у формуванні людського капіталу.

Реалізацію мети здійснено поетапно. На першому етапі виконано бібліометричний аналіз із використанням програмного забезпечення VOSviewer. У якості інформаційної основи нами обрано лише статті (648 од.), що проіндексовані в базі даних Scopus, й містять фрази «student health» і «physical activity» або «health of students» і «physical activity» у назві, анотації та/або ключових словах (TITLE-ABS-KEY).

На другому етапі для досягнення зазначеної мети нами в період 2023–2024 рр., було проведено опитування здобувачів вищої освіти Державного біотехнологічного університету (м. Харків). Попередньо було розроблено Карту соціологічного опитування, яка включала 20 запитань щодо рівня здоров'я, його значення у формуванні людського капіталу та чинників, які впливають на можливості його удосконалення й оздоровлення в цілому. Анкета побудована з урахуванням рекомендацій, розроблених колективом авторів на чолі з Л. Карамушкою [21], із використанням соціально-економічних детермінант здоров'я населення, визначених Д. Шушпановим [22]. В опитуванні взяли участь 212 здобувачів III та IV курсів спеціальностей «Галузеве машинобудування» та «Економіка», у тому числі 125 юнаків та 87 дівчат. Із загальної кількості опитуваних 24% проживають в обласних центрах, 48% – у районних центрах і селищах міського типу, а решта – 28% – у сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі представлено результати бібліометричного аналізу щодо стану досліджень у звіти з проблеми здоров'я студентів і фізичної активності. Отже, побудована бібліометрична карта найуживаніших термінів у публікаціях щодо здоров'я студентів і фізичної активності (рис. 1), яка включає 448 ключових слів, що використовуються не менше п'яти разів, об'єднаних у п'ять тематично споріднених кластерів. Найбільший за кількістю термінів червоний кластер – 155 слів, серед яких найчастіше згадувалися такі: людський, студенти, фізична активність, дорослий, університет. Отже, цей кластер стосується здоров'я студентів і їх фізичної активності під час здобуття освіти. Другий (зелений) кластер включає 134 терміни, серед яких найуживаніші такі: підліток, перехресне дослідження, медичне обстеження, велике клінічне дослідження, малорухливий спосіб життя, поширеність. Цей кластер стосується різного роду досліджень щодо поширеності малорухливого способу життя, зокрема й серед підлітків. Третій (синій) кластер включає 90 термінів, серед них найуживаніші такі: людський, стать (чоловіча), вправа, контрольне дослідження, студент, пропаганда здоров'я. Цей кластер об'єднує питання поширення здорового способу життя через фізичну активність, зокрема серед студентів. Четвертий

Journal of Innovations and Sustainability
ISSN 2367-8151
2024, Vol. 8, No. 3
https://is-journal.com

(жовтий) кластер включає 57 термінів, серед них: маса тіла, ожиріння, вага, індекс маси тіла, дієта. Цей кластер об'єднує напрям надмірної ваги й боротьби із нею. П'ятий (фіолетовий) кластер включає 12 термінів, серед них: опитування та анкетування, вживання алкоголю, алкогольна поведінка, прийняття ризику, звичка. Цей кластер стосується дослідження вживання алкогольних напоїв як шкідливої звички й ризиків, які вона викликає. Дослідження в часовому вимірі показало, що до числа відносно нових термінів, що більш інтенсивно використовували в останні роки, належать: ментальне здоров'я, тривожність, малорухливий спосіб життя, здоровий спосіб життя тощо.

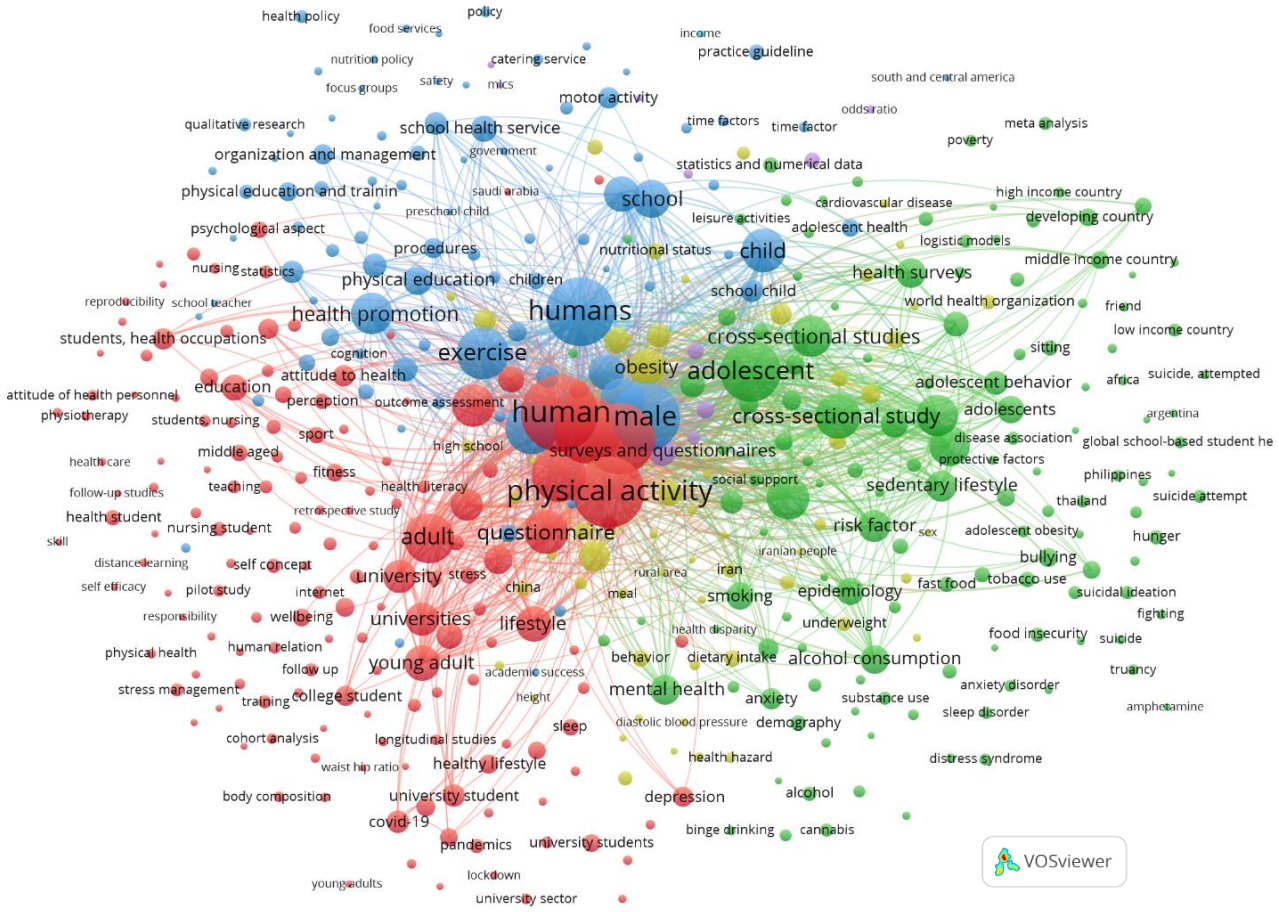

Рис. 1. Бібліометрична карта кластерів найуживаніших ключових термінів, пов'язаних із здоров'ям студентів і фізичною активністю, 2000–2024 рр.

Джерело: побудовано авторами з використанням VOSviewer на основі даних бази Scopus.

Кластеризація співпраці між країнами у сфері досліджень здоров'я студентів і фізичної активності дозволила виявити сім кластерів (рис. 2). До першого кластера (червоний) належать 11 країн: Бангладеш, Греція, Індонезія, Ірландія, Японія, Йорданія, Малайзія, Нова Зеландія, Пакистан, Саудівська Аравія, Велика Британія. До другого кластера (зелений) входять 8 країн – Австрія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Мексика, Португалія, Іспанія. Третій

Journal of Innovations and Sustainability
ISSN 2367-8151
2024, Vol. 8, No. 3
https://is-journal.com

кластер (синій) об'єднує шість країн – Данія, Фінляндія, Німеччина, Іран, Норвегія, Швеція. Четвертий кластер (жовтий) охоплює п'ять країн – Франція, Гана, Індія, Південна Корея, США. П'ятий кластер (фіолетовий) включає чотири країни – Південна Африка, Тайвань, Тайланд, В'єтнам. Шостий кластер (блакитний) об'єднує три країни – Австралія, Китай, Гонконг. Сьомий кластер (помаранчевий) включає одну країну – Бельгію. Хронологічна візуалізація міжкраїнової співпраці вказує на те, що вона раніше (до 2016 р.) розпочалася в таких країнах, як: США, Велика Британія, Швеція, Канада та Данія. Водночас відносно недавно (після 2021 р.) наукову співпрацю започатковано між Пакистаном і Китаєм, Малайзією та Саудівською Аравією.

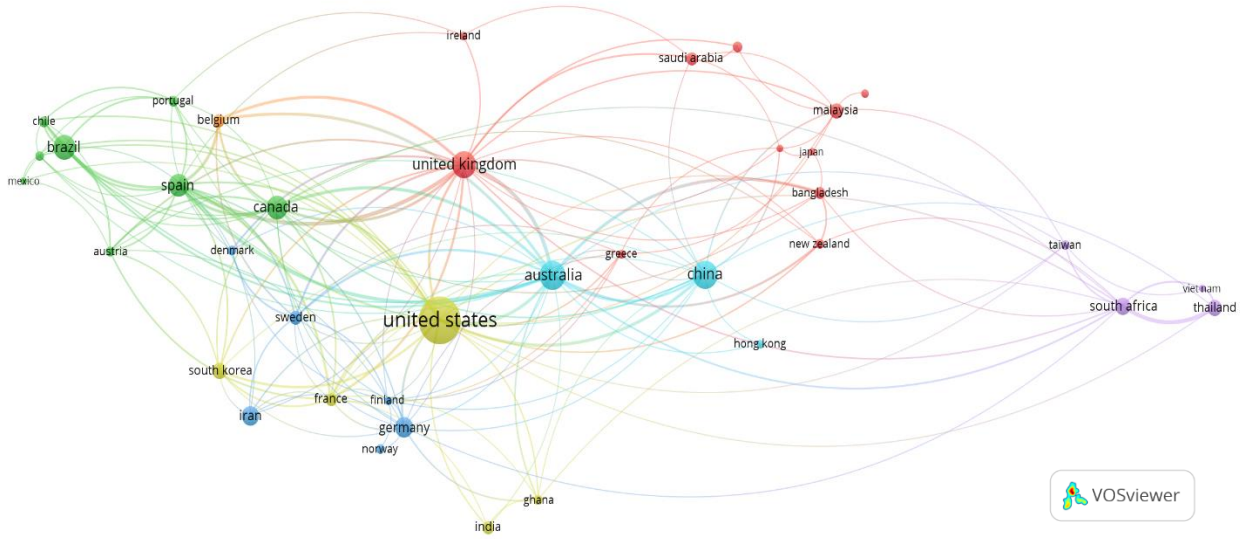

Рис. 2. Бібліографічна карта кооперації країн під час публікації досліджень у сфері досліджень здоров'я студентів і фізичної активності, 2000–2024 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі даних бази Scopus за допомогою програми VOSviewer.

Далі викладено результати емпіричної частини виконаного дослідження. Здатність здобувачів оцінити складові людського капіталу, у тому числі капіталу здоров'я, та їх рівень буде залежати від досвіду трудової діяльності. Із загальної кількості учасників опитування досить велика їх кількість, а саме 83%, тобто 176 осіб, має досвід попереднього працевлаштування. Значною мірою це є наслідком дистанційного та асинхронного навчання здобувачів, що пов'язано з проти епідеміологічними заходами COVID-19 та, пізніше, воєнними діями на території України, спричиненими повномасштабною російською збройною агресією. Адже 78% опитуваних вимушено змінювали місце проживання, починаючи з 24 лютого 2022 р., а такі люди часто зіштовхуються з проблемами адаптації до нових умов життя, нестачею фінансових ресурсів, включаючи доступ до необхідних ресурсів та послуг.

Воєнні дії мають серйозний вплив на здоров'я людей, як фізично, так і психологічно. З урахуванням того, що середній вік опитуваних 20–21 рік, як відмінний і добрий стан свого здоров'я оцінюють 83% респондентів, а 16% – як задовільний (рис. 3).

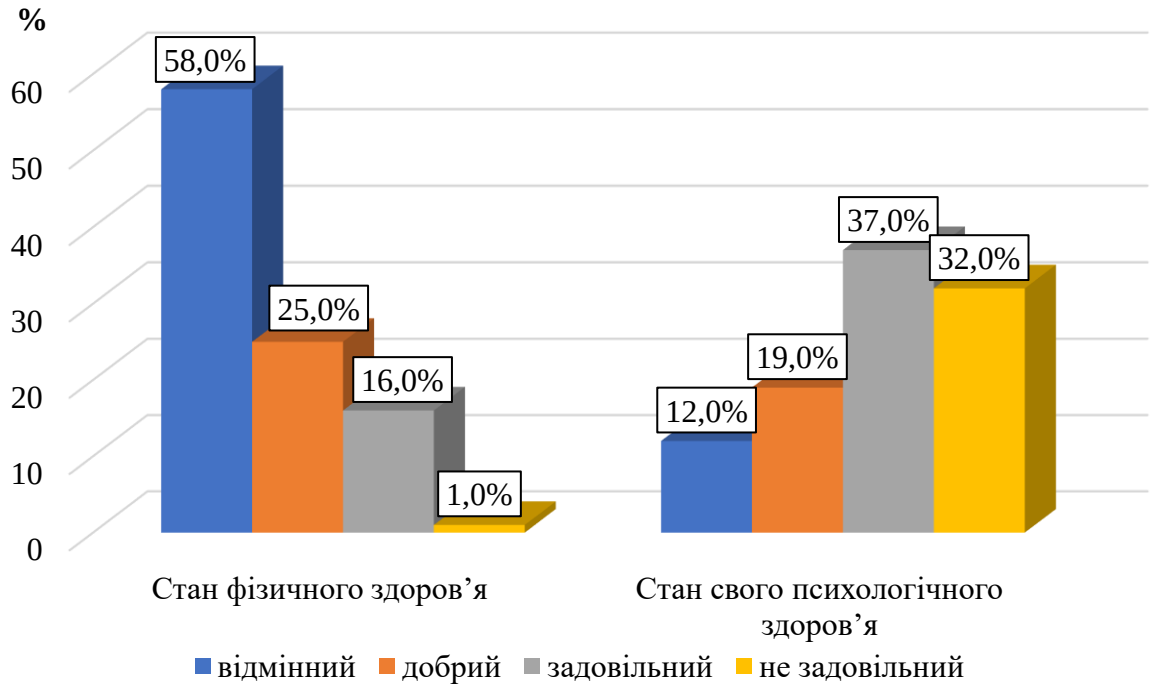

Рис. 3. Оцінка фізичного та психологічного здоров'я респондентів

Джерело: побудовано авторами на основі результатів анкетування.

Психологічне здоров'я є не менш важливим аспектом людського капіталу, оскільки воно визначає здатність людини до навчання, концентрації уваги, взаємодії з іншими людьми та вирішення проблем. Психологічний комфорт дозволяє людині працювати продуктивніше, адаптуватися до нових умов, підтримувати високий рівень мотивації та емоційної стійкості. Більшість опитуваних (37%) визначили власний рівень психологічного здоров'я як задовільний, а 32% – як незадовільний. Тобто в умовах сьогодення системи підтримки психологічного здоров'я, у тому числі у навчальних закладах, є важливими для забезпечення гармонійного розвитку здобувачів, підвищення їхніх академічних досягнень з метою формування загальних та професійних компетентностей.

Воєнні дії є катастрофою для фізичного та психологічного здоров'я людей. Опитувані здобувачі вищої освіти поки що не відчули значного погіршення фізичного здоров'я і 90% вважають, що воно не змінилося, тоді як погіршення психологічного здоров'я відчули 88% респондентів (рис. 4). Але ж вплив воєнних дій може бути тривалим та мати далекосяжні наслідки для кожної людини, суспільства і цілих поколінь у майбутньому. Зменшити цей негативний вплив можливо за допомогою комплексного підходу, який включає як негайну допомогу, так і довгострокові програми реабілітації та відновлення.

Першочергові заходи щодо покращення фізичного та психологічного здоров'я як складової частини людського капіталу мають включати такі дії:

- забезпечення швидкого доступу до медичної допомоги;
- організація мобільних медичних бригад для надання допомоги в зонах активних бойових дій та на прифронтових територіях;

- надання гуманітарної допомоги, продовольства, медикаментів та інших необхідних речей цивільному населенню;
- забезпечення житлом і тимчасовим прихистком для переміщених осіб;
- організація психологічних консультацій для постраждалих від війни;
- створення та реалізація спеціальних програм для осіб, які стали свідками насильства та ін.

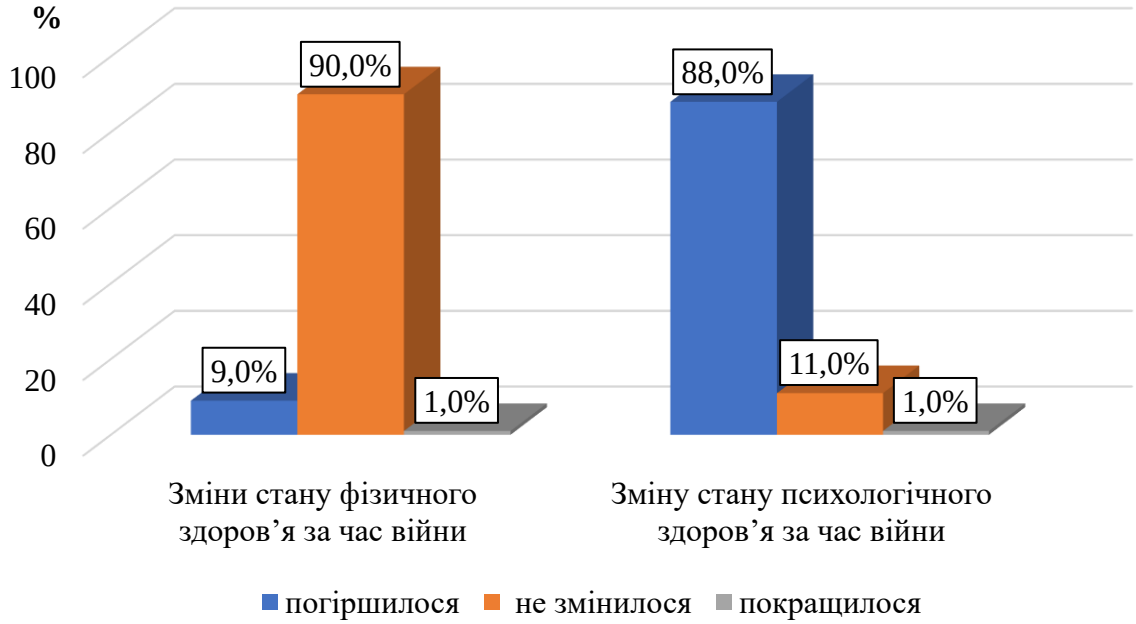

Рис. 4. Оцінка зміни власного здоров'я респондентів за час війни

Джерело: побудовано авторами на основі результатів анкетування.

До довгострокових програм реабілітації та відновлення доцільно віднести:
- програми фізичної та психологічної реабілітація людей із травмами для подолання посттравматичного стресового та інших розладів;
- соціальна реабілітація для повернення до повноцінного життя;
- відновлення інфраструктури: житла, шкіл, лікарень та інших об'єктів соціальної інфраструктури;
- створення робочих місць і підтримка малого та середнього бізнесу;
- робота з молоддю для формування антивоєнних поглядів та запобігання конфліктів і т. ін.

Здатність майбутніх фахівців реалізувати свій потенціал як складову частину людського капіталу залежить від їхньої спроможності виконувати повсякденні активності та трудові обов'язки. Як свідчать результати опитування, 83% респондентів задоволені або майже задоволені своєю здатністю виконувати повсякденні активності, тоді як узагалі не задоволені 8% (рис. 5). На нашу думку, це, в першу чергу, пов'язано з особистісними ознаками характеру опитуваних, їхнім бажанням до активного способу життя. Щодо здатності працювати в повній мірі або частково задоволеними є 68%; більш незадоволеними є 14%; а решта респондентів узагалі не задоволені своєю здатністю виконувати трудові обов'язки. Досить високе значення зазначених показників пов'язане з

незавершеним навчанням, а тому не повною сформованістю компетентностей та досягненням передбачених освітніми програмами результатів навчання.

У процесі обробки результатів анкетування виділено групи індивідуальних факторів які впливають на здоров'я людини, а саме: екологічні, економічні, соціальні, культурні та біологічні, які, своєю чергою, включали конкретні чинники, індивідуальні детермінанти. Респонденти визначили, що найбільшою мірою на здоров'я як складову частину людського капіталу впливають спосіб життя, своєчасність звернення до медичних закладів та фінансові можливості.

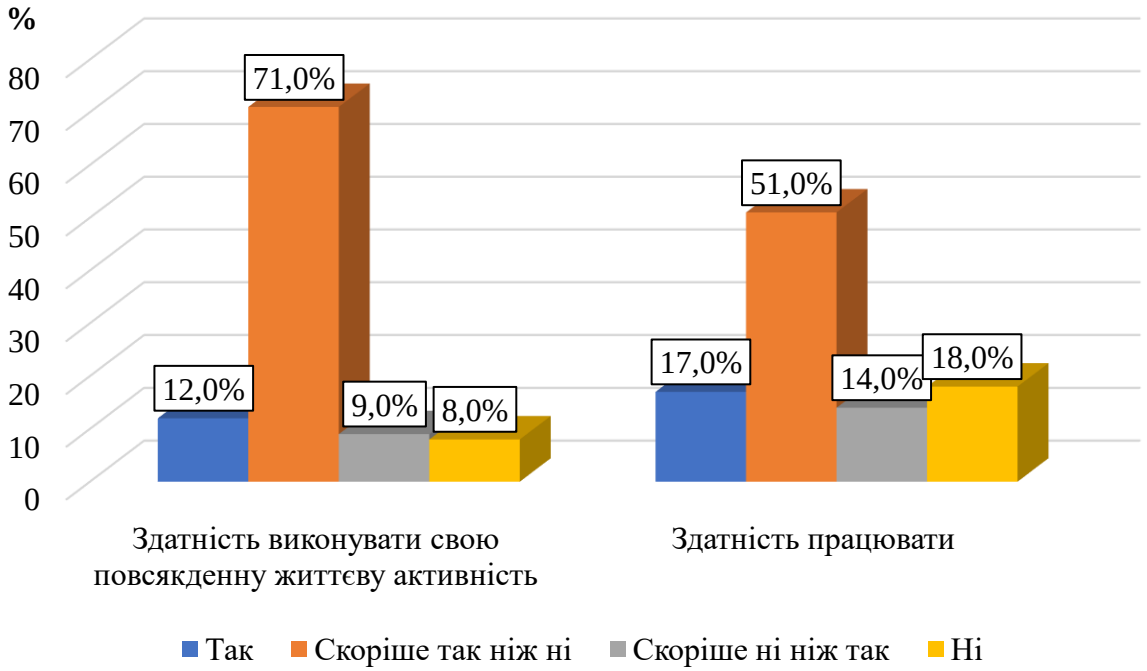

Рис. 5. Оцінка рівня спроможності виконувати повсякденні активності та трудові обов'язки

Джерело: побудовано авторами на основі результатів анкетування.

Доступом до медичних послуг повністю або частково задоволені 81% респондентів, тоді як 5% узагалі не задоволені. У той час, коли планові огляди в лікаря здійснюють лише 5% опитаних, а 24% звертаються до лікаря в крайніх випадках. На жаль, 17% залучених до опитування здобувачів майже не витрачають фінансових ресурсів для підтримання та покращення здоров'я, а 2% взагалі не переймаються цим питанням. Основними статтями витрат на підтримання та покращення здоров'я було виділено: придбання вітамінів і БАДів, здорове харчування та заняття спортом.

Здоров'я є основою гармонійного розвитку людини та суспільства, і спорт виступає одним із ключових інструментів, що сприяють його підтримці та покращенню. Ураховуючи сучасні виклики, такі як малорухливий спосіб життя, стреси, забруднення навколишнього середовища та інші фактори, спорт стає важливим елементом для збереження та покращення загального стану здоров'я. Результати опитування респондентів щодо періодичності занять спортом згруповано на рис. 6.

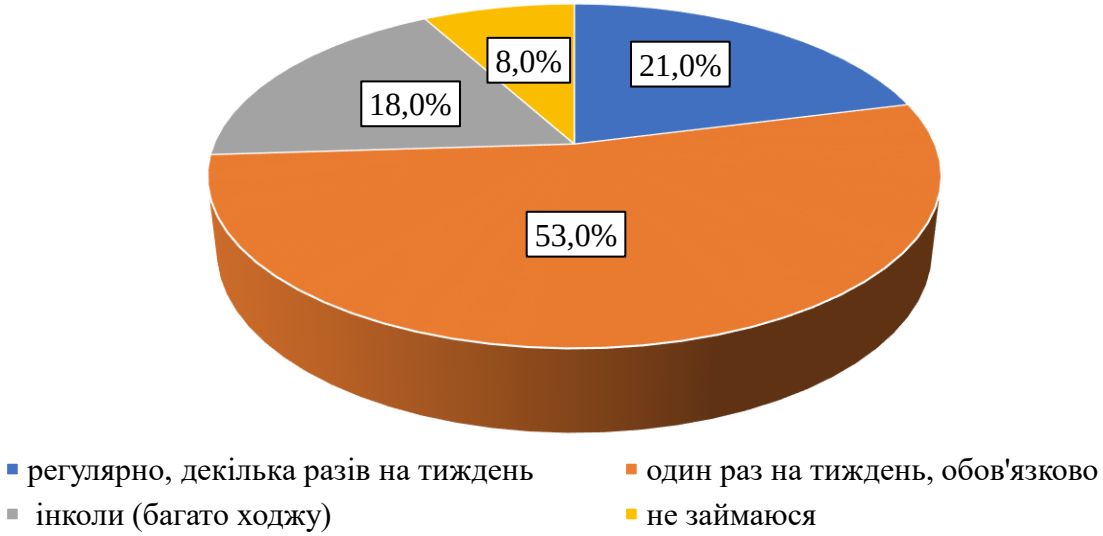

Рис. 6. Періодичність заняття спортом опитуваних здобувачів

Джерело: побудовано авторами на основі результатів анкетування.

Отже, регулярно кілька разів на тиждень спортом займаються 44 здобувачі, що становить 21% респондентів, а 53% обов'язково виконує фізичні вправи один раз на тиждень. Тоді як 18% опитаних компенсують необхідний обсяг фізичних навантажень ходьбою, але нажаль 8% здобувачів засвідчили мінімальний рівень фізичної активності, тобто вони взагалі не займаються спортом. Але ж, спорт має величезне значення для підтримки здоров'я населення на фізичному, психологічному та соціальному рівнях. Регулярні фізичні навантаження знижують ризик розвитку багатьох захворювань, покращують емоційний стан, сприяють соціалізації та формуванню здорового способу життя. Спорт є важливим інструментом для збереження здоров'я на всіх етапах життя, тому його популяризація та доступність для широких верств населення є важливими завданнями для уряду, організацій і суспільства загалом.

Підсумовуючи Карту соціологічного опитування, нами було запропоновано респондентам визначити, які фактори позитивно впливають на покращення їх здатності до праці, та дозволяють удосконалити капітал здоров'я як складову частину людського капіталу. Згрупувавши відповіді учасників опитування, ми отримали таку п'ятірку зазначених факторів: активізація занять спортом; режим сну; зміцнення фінансової стабільності; позбавлення від шкідливих звичок, що шкодять здоров'ю; здорове та регулярне харчування.

Отже, стійкий розвиток людського капіталу можливий лише за умов комплексного підходу до підтримання здоров'я, який включає як термінові заходи з надання медичної та психологічної допомоги, так і довгострокові програми реабілітації та оздоровлення. Це є важливим завданням як для держави, так і для суспільства загалом.

Опитування є ефективним інструментом для підвищення обізнаності респондентів щодо теми дослідження, стимулюючи їх до осмислення порушеної проблеми та корегування свого ставлення та поведінки.

Таким чином, це дослідження доповнює наявну літературу [12–20], надаючи

емпіричні результати щодо актуальної оцінки стану та ролі здоров'я майбутніх фахівців аграрного сектора у формуванні людського капіталу в умовах воєнних викликів, а також чинників поліпшення здоров'я здобувачів вищої освіти.

Висновки. Здоров'я виступає ключовою складовою частиною людського капіталу, значення якого зростає в умовах сучасних соціально-економічних викликів, політичних і воєнних викликів. Хронологічний аналіз досліджень щодо здоров'я студентів і фізичної активності за 2000–2024 рр. показав, що до числа відносно нових термінів, які більш інтенсивно вивчали в останні роки, належать: ментальне здоров'я, тривожність, малорухливий спосіб життя, здоровий спосіб життя. Бібліометричний і кластерний аналіз найуживаніших термінів (що використовуються не менше п'яти разів) у публікаціях про здоров'я студентів і фізичну активність дав змогу згрупувати 448 ключових слів у п'ять тематичних кластерів. Ці кластери відображають сучасні напрями досліджень порушеного питання у світі: стан здоров'я студентів і їх фізичної активності під час здобуття освіти; поширеність малорухливого способу життя, зокрема серед підлітків; поширення здорового способу життя через фізичну активність, зокрема серед студентів; проблеми надмірної ваги й боротьби із нею; вживання алкогольних напоїв як шкідливої звички й ризиків, які вона викликає.

Проведене емпіричне дослідження продемонструвало, що стан фізичного та психологічного здоров'я безпосередньо впливає на здатність людини до навчання, праці та адаптації до нових умов. Результати соціологічного опитування студентів Державного біотехнологічного університету свідчать, що попри складні умови, більшість респондентів (83%) оцінюють свій фізичний стан як задовільний або добрий. Водночас психологічне здоров'я потребує більшої уваги через значний вплив воєнних дій та інших стресових факторів. Важливими чинниками покращення капіталу здоров'я визначено активізацію фізичної активності, дотримання режиму сну, зміцнення фінансової стабільності, відмову від шкідливих звичок та здорове харчування. Реалізація цих факторів шляхом збалансованого інвестування часу й коштів може значно підвищити здатність молоді до виконання трудових і навчальних обов'язків.

Головні обмеження цього дослідження охоплюють такі взаємопов'язані аспекти: 1) методологічний – пов'язаний із обмеженою кількістю питань, включених до Карти соціологічного опитування; 2) інформаційно-статистичний – пов'язаний із невеликою вибірковою сукупністю, що свідчить про обмежені можливості масштабувати результати цього дослідження за межі регіонального рівня; 3) ресурсний – це дослідження виконано без залучення будь-якого фінансування та додаткових ресурсів, що певною мірою пояснює попередні обмеження. Перспективи подальших досліджень у цій галузі включають розширення масштабів опитування для забезпечення більшої репрезентативності вибіркового опитування, поглиблений аналіз впливу соціально-економічних факторів на стан здоров'я та визначення ефективності різних моделей підтримки здоров'я молоді в умовах нестабільності.

Список використаних джерел

1. Тоноян Т. З., Лепян М. К. Здоров'я населення – основа формування людського капіталу і розвитку економіки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2010. Вип. 495. С. 47–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_ec_2010_495_10.

2. Федько О. А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76.

3. Кундєєва Г. О. Капітал здоров'я як базовий компонент людського капіталу. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2020. Т. 26. № 2. С. 100–109. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/31470.

4. Антонюк В. П. Людський капітал України в контексті міжнародних порівнянь: проблеми і завдання його розвитку для забезпечення технологічних змін. *Вісник економічної науки України.* 2021. № 2(41). С. 135–141. https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).135-141.

5. Богашко О. Л. Людський капітал та його роль у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 2/2. С. 32–35. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12938/1/Liudskyi_kapital_ta.pdf.

6. Бондарчук Н. В. Теоретичний зміст людського капіталу та його складові. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2018. Вип. 14(1). С. 10–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2018_14(1)_3.

7. Лебеда Т. Б. Людський капітал як фактор впливу на макроекономічну динаміку в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні.* 2022. № 10. С. 11–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2022_10_4.

8. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: моногр. Житомир: Полісся, 2015. 564 с.

9. Черевко Г., Вовк І. Здоров'я як елемент людського капіталу та чинник економічного зростання. *Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія: Економіка АПК*. 2023. № 30. С. 7–15. https://doi.org/10.31734/economics2023.30.007.

10. Точиліна Ю. Ю. Структура людського капіталу та особливості його формування. *Економічний простір.* 2020. № 160. С. 7–11. https://doi.org/10.32782/2224-6282/160-1.

11. Севрюкова Є. Особливості формування людського капіталу домогосподарств на сільських територіях. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2024. Vol. 8. No. 2. 08. https://doi.org/10.51599/is.2024.08.02.08.

12. Griban G. P., Lyakhova N. A., Tymoshenko O. V., Domina Z. G. et al. Current state of students' health and its improvement in the process of physical education. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. Vol. 73. Is. 7. Pp. 1438–1447.

https://doi.org/10.36740/WLek202007124.

13. Griban G. P., Semeniv B. S., Alpatova O. M., Bakuridze-Manina V. B. et al. Current state of students' health and factors as well as means of its improvement. *Wiadomosci lekarskie*. 2024. Vol. 77. Is. 6. Pp. 1161–1166. https://doi.org/10.36740/WLek202406108.

14. Griban G. P., Dikhtiarenko Z. M., Yeromenko E. A., Lytvynenko A. M. et al. Influence of positive and negative factors on the university students' health. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. Vol. 73. Is. 8. Pp. 1735–1746. https://doi.org/10.36740/wlek202008128.

15. Vaskivska H. O., Palamar S. P., Vlasenko O. M. Health in the civic students' value system: empirical analysis. *Wiadomosci lekarskie*. 2019. Vol. 72. Is. 10. Pp. 1947–1952. https://doi.org/10.36740/wlek201910118.

16. Maksymova K. Formation culture of students' health using fitness technologies in HEIs. *Fizicna Reabilitacia ta Rekreacijno-Ozdorovci Tehnologii*. 2022. Vol. 7. Is. 2. Pp. 61–65. https://doi.org/10.15391/prrht.2022-7.14.

17. Pohorilyak R. Y., Zheliznyak A. V., Feger O. V. Impact of distance education on students' health. *Wiadomosci lekarskie*. 2023. Vol. 76. Is. 3. Pp. 640–644. https://doi.org/10.36740/WLek202303129.

18. Gordienko O. I., Movchan V. P. Ways to improve motional activity of students in the conditions of distance learning. *Rehabilitation and Recreation*. 2022. Vol. 10. Pp. 162–169. https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.10.21.

19. Ashanin V., Filenko L., Pasko V., Poltoratskaya A. et al. Informatization on the physical culture of students using the «physical education» computer program. *Journal of Physical Education and Sport*. 2017. Vol. 17. Is. 3. Pp. 1970–1976. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.03195.

20. Prysiazhnyuk S., Pryimakov O., Oleniev D., Ejder E. et al. Research health-keeping technologies in the system of physical education of students from special medical groups. *Journal of Physical Education and Sport*. 2019. Vol. 19. Is. 3. Pp. 1663–1669. https://doi.org/10.7752/jpes.2019.03241.

21. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В., Лагодзінська В. І. та ін. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій: психологічний практикум; за ред. Л. М. Карамушки. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733813.

22. Шушпанов Д. Г. Детермінанти здоров'я населення: суть та особливості систематизації. *Демографія та соціальна економіка.* 2015. № 2(24). С. 141–152. https://doi.org/10.15407/dse2015.02.141.

References

1. Tonoian, T. Z., & Lepian, M. K. (2010). Population health – basics of the formation of human capital and economic development. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. Economics,* 495, 47–51. Available at:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_ec_2010_495_10.

2. Fedko, O. A. (2009). The multidimensionality of the concept of health in modern scientific opinion. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 4. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76.

3. Kundieieva, H. O. (2020). Health capital as the basic component of human capital. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, 26(2), 100–109. Available at: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/31470.

4. Antonyuk, V. P. (2021). Human capital of Ukraine in the context of international comparisons: problems and tasks of its development to ensure technological changes. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2(41), 135–141. https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).135-1414.

5. Bogashko, O. L. (2014). Human capital and its role in promoting innovation development of the national economy. *Odesa National University Herald. Series Economy*, 19(2/2), 32–35. Available at: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12938/1/Liudskyi_kapital_ta.pdf.

6. Bondarchuk, N. V. (2018). Theoretical content of human capital and its components. *The Actual Problems of Regional Economy Development*, 14(1), 10–18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2018_14(1)_3.

7. Lebeda, T. B. (2022). Human capital as a factor of influence on macroeconomic dynamics in Ukraine. *Market Relations Development in Ukraine*, 10, 11–21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2022_10_4.

8. Melnychuk, D. P. (2015). *Liudskyi kapital: priorytety modernizatsii suspilstva u konteksti polipshennia yakosti zhyttia naselennia* [Human capital: priorities for modernising society in the context of improving the quality of life]. Zhytomyr, Polissia.

9. Cherevko, H., & Vovk, I. (2023). Health as an element of human capital and a factor of economic growth. *Bulletin of Lviv National Environmental University. Series "AIC Economics"*, 30, 7–15. https://doi.org/10.31734/economics2023.30.007.

10. Tochylina, Yu. (2020). Structure of human capital and features of its formation. *Ekonomichnyi prostir*, 160, 7–11. https://doi.org/10.32782/2224-6282/160-1.

11. Sevriukova, Y. (2024). Peculiarities of human capital formation in rural households. *Journal of Innovations and Sustainability*, 8(2), 08. https://doi.org/10.51599/is.2024.08.02.08.

12. Griban, G. P., Lyakhova, N. A., Tymoshenko, O. V., Domina, Z. G., Dovgan, N. Y., Kruk, M. Z., Mychka, I. V., … & Prontenko, K. V. (2020). Current state of students' health and its improvement in the process of physical education. *Wiadomosci lekarskie*, 73(7), 1438–1447. https://doi.org/10.36740/WLek202007124.

13. Griban, G. P., Semeniv, B. S., Alpatova, O. M., Bakuridze-Manina, V. B., Tomich, L. M., Oliinyk, M. O., & Khlus, N. O. (2024). Current state of students' health and factors as well as means of its improvement. *Wiadomosci lekarskie*, 77(6), 1161–1166. https://doi.org/10.36740/WLek202007124.

14. Griban, G. P., Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, E. A., Lytvynenko, A. M., Koval, A. A., Ramsey, I. V., & Muzhychok, V. O. (2020). Influence of positive and

negative factors on the university students' health. *Wiadomosci lekarskie*, 73(8), 1735–1746. https://doi.org/10.36740/wlek202008128.

15. Vaskivska, H. O., Palamar, S. P., & Vlasenko, O. M. (2019). Health in the civic students' value system: empirical analysis. *Wiadomosci lekarskie*, 72(10), 1947–1952. https://doi.org/10.36740/wlek201910118.

16. Maksymova, K. (2022). Formation culture of students' health using fitness technologies in HEIs. *Fizicna Reabilitacia ta Rekreacijno-Ozdorovci Tehnologii*, 7(2), 61–65. https://doi.org/10.15391/prrht.2022-7.14.

17. Pohorilyak, R. Y., Zheliznyak, A. V., & Feger, O. V. (2023). Impact of distance education on students' health. *Wiadomosci lekarskie*, 76(3), 640–644. https://doi.org/10.36740/WLek202303129.

18. Gordienko, O. I., & Movchan, V. P. (2022). Ways to improve motional activity of students in the conditions of distance learning. *Rehabilitation and Recreation*, 10, 162–169. https://doi.org/10.32782/2522-1795.2022.10.21.

19. Ashanin, V., Filenko, L., Pasko, V., Poltoratskaya, A., & Tserkovna, O. (2017). Informatization on the physical culture of students using the «physical education» computer program. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(3), 1970–1976. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.03195.

20. Prysiazhnyuk, S., Pryimakov, O., Oleniev, D., Ejder, E., Popov, M., & Kolenkov, O. (2019). Research health-keeping technologies in the system of physical education of students from special medical groups. *Journal of Physical Education and Sport*, 19(3), 1663–1669. https://doi.org/10.7752/jpes.2019.03241.

21. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Lagodzinska, V. I., Ivkin, V. M., & Kovalchuk, O. S. (2023). *Instruments for assessing staff's mental health and well-being: psychological practicum*. L. M. Karamushka (Ed.). Kyiv: G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733813.

22. Shushpanov, D. G. (2015). Health determinants: essence and systematization. *Demography and Social Economy*, 2(24), 141–152. https://doi.org/10.15407/dse2015.02.141.